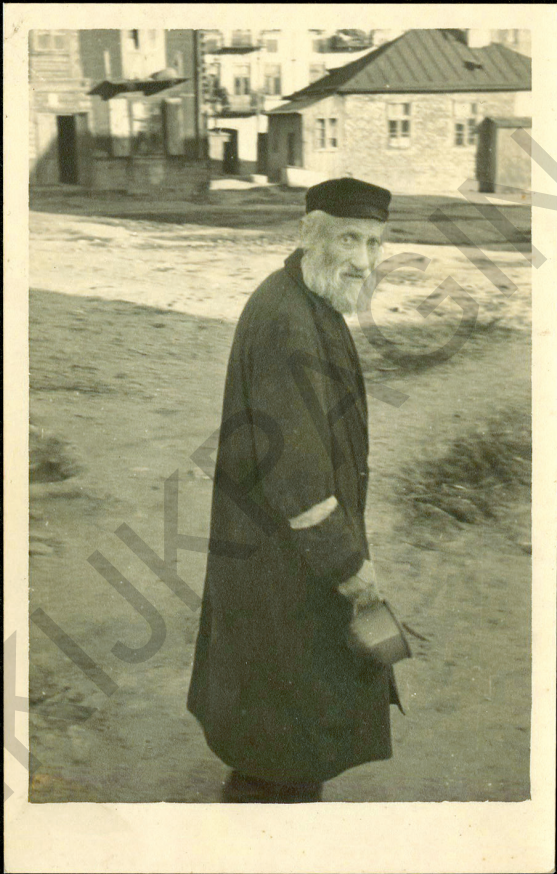

'In de politiek is misleid
zijn geen excuus.'

— LESZEK KOŁAKOWSKI

OVER TIRANNIE

TWINTIG LESSEN
UIT DE TWINTIGSTE EEUW

Geïllustreerde editie

Timothy Snyder
Geïllustreerd door Nora Krug

Uitgeverij Balans

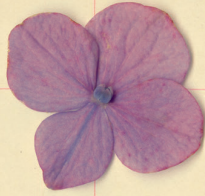
VOORAF 6

1.
Gehoorzaam niet bij voorbaat

8

2.
Verdedig maatschappelijke instellingen

13

3.
Voorkom een eenpartijstaat

17

4.
Neem verantwoordelijkheid
voor het aanzien van de wereld

24

5.
Bewaak de beroepsethiek

31

6.
Pas op voor paramilitairen

34

7.
Blijf nadenken
als je een wapen moet dragen

39

8.
Wees het eerste schaap
over de dam

43

9.
Koester onze taal

51

10.
Geloof in de waarheid

56

11.
Onderzoek alles

64

12.
Maak oogcontact en ga in gesprek

73

13.
Bedrijf politiek fysiek

75

14.
Zorg voor een privéleven

79

15.
Geef aan goede doelen

84

16.
Leer van mensen in andere landen

87

17.
Let op gevaarlijke woorden

91

18.
Blijf kalm
als het ondenkbare gebeurt

94

19.
Wees vaderlandslievend

103

20.
Wees zo moedig
als je maar zijn kunt

107

VOORAF

De geschiedenis herhaalt zich niet, maar we kunnen er wel van leren. Toen de Amerikaanse Founding Fathers hun grondwet opstelden, trokken ze lessen uit de geschiedenis die zij kenden. Ze waren bang dat hun beoogde democratische republiek zou bezwijken en bekeken hoe democratieën en republieken in de oudheid waren vervallen tot oligarchieën en keizerrijken. Ze wisten dat Aristoteles had gewaarschuwd dat ongelijkheid tot instabiliteit leidt en dat demagogen volgens Plato de vrijheid van meningsuiting uitbuiten om dictaturen te vestigen. De Founding Fathers baseerden hun democratische republiek op wetten en controle om het kwaad te vermijden dat ze in navolging van de filosofen uit de oudheid TIRANNIE noemden. Daarbij dachten ze aan een machtsgreep door een individu of een groep, of aan heersers die in hun belang de wet omzeilen. In het politieke debat in de Verenigde Staten en elders in het Westen is veel gepraat over het thema tirannie, onder andere als het over slaven en vrouwen ging. Het is vooral een westerse traditie om naar de geschiedenis te kijken als onze politieke orde gevaar lijkt te lopen. Als we vrezen dat het democratische experiment juist nu wordt bedreigd door tirannie, kunnen we net als de Founding Fathers naar de geschiedenis van andere democratieën en republieken kijken. Het goede nieuws is dat we recentere en relevantere voorbeelden kunnen aanhalen dan die van de oude Grieken en Romeinen. Het slechte nieuws is dat de geschiedenis van de moderne democratie ook verhalen over verval en ondergang kent. Sinds de Amerikaanse koloniën zich losmaakten van een Britse monarchie die de stichters als 'tiraniek' beschouwden, heeft de Europese geschiedenis drie grote democratische bewegingen gekend: na de Eerste Wereldoorlog in 1918, na de Tweede Wereldoorlog in 1945 en na de val van het communisme in 1989. Veel democratieën die toen werden gevestigd, mislukten door omstandigheden die in sommige belangrijke opzichten lijken op wat we nu zien.

Geschiedenis en tirannie

De geschiedenis kan ons geruststellen en ons waarschuwen. Eind negentiende en eind twintigste eeuw bracht de groeiende wereldhandel de verwachting van vooruitgang met zich mee. Begin twintigste en begin eenentwintigste eeuw werd die hoop getart door nieuwe ideeën over massapolitiek waarbij één leider of partij rechtstreeks de wil van het volk beweerde te vertegenwoordigen. In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw vervielen Europese democratieën tot autoritarisme en fascisme. De communistische Sovjet-Unie, die in 1922 was opgericht, breidde haar politieke model in de jaren veertig uit naar Europa. De Europese geschiedenis van de twintigste eeuw laat zien dat samenlevingen kunnen splijten, democratieën kunnen instorten, de moraal het onderspit kan delven en gewone burgers ineens met geweren bij massagraven kunnen staan. We zouden er nu veel baat bij hebben te weten hoe het zover kan komen.

Zowel fascisme als communisme was een reactie op mondialisering, op de ware en de vermeende ongelijkheid die daaruit voortvloeide en de machteloosheid van democratieën om er iets tegen te doen. De fascisten verwierpen de rede uit naam van de wil en verwierpen de objectieve waarheid ten gunste van de roemrijke mythen van leiders die beweerden de stem van het volk te vertolken. Ze riepen dat de problemen die de mondialisering met zich meebracht, te wijten waren aan een samenzwering tegen de natie. De fascisten bleven een jaar of twintig aan de macht en lieten een intellectuele erfenis na die met de dag relevanter wordt. De communisten hielden het langer vol, in de Sovjet-Unie bijna zeventig jaar en in een groot deel van Oost-Europa ruim veertig jaar. Ze propageerden het

bewind van een gedisciplineerde partijelite die een monopolie op de rede had en de samenleving naar een zekere toekomst zou leiden volgens zogenaamd vaststaande historische wetten. Het kan verleidelijk zijn te denken dat onze democratische erfenis ons automatisch tegen dergelijke bedreigingen beschermt. Dat is een ondoordachte reactie. Het voorbeeld van de Founding Fathers verplicht ons de geschiedenis te bestuderen, de dieperliggende bronnen van tirannie te doorgronden en de juiste reactie daarop te bepalen. Wij zijn niets wijzer dan de Europeanen die de democratie in de twintigste eeuw zagen bezwijken onder fascisme, nazisme of communisme. Ons voordeel is dat we van hun ervaringen kunnen leren. Dit is het aangewezen moment om dat te doen. Dit boek biedt twintig lessen uit de twintigste eeuw, aangepast aan de huidige omstandigheden.

1.

Gehoorzaam niet bij voorbaat

De macht van een autoritair bewind wordt voor het grootste deel uit vrije wil gegeven. In tijden als deze bedenken mensen wat een repressieve overheid zal willen zonder dat het hun wordt gevraagd. Burgers die zich zo aanpassen, laten machthebbers zien wat er mogelijk is.

Anticiperend gehoorzamen is een politieke tragedie. Misschien wisten machthebbers in eerste instantie niet eens dat burgers bereid waren bepaalde waarden en principes te laten varen. Misschien was een nieuw regime aanvankelijk niet in staat om burgers rechtstreeks te beïnvloeden. Na de Duitse verkiezingen van 1932, waarna Adolf Hitler een regering mocht vormen, of de Tsjecho-Slowaakse verkiezingen van 1946, die gewonnen werden door de communisten, was klakkeloze gehoorzaamheid de volgende cruciale stap. In beide gevallen boden genoeg mensen vrijwillig hun diensten aan de nieuwe leiders aan, dus beseften de nazi's en de communisten dat er snel een complete machtswisseling mogelijk zou zijn. Die eerste onvoorzichtige aanpassing kon vervolgens niet meer teruggedraaid worden.

Begin 1938 dreigde Adolf Hitler, die inmiddels stevig in het zadel zat, het buurland Oostenrijk te annexeren. De Oostenrijkse kanselier trad af en het lot van de Oostenrijkse joden werd bezegeld door de anticiperende gehoorzame Oostenrijkers.

Oostenrijkse nazi's paktten joden op en dwongen hen symbolen van het onafhankelijke Oostenrijk van de straten te verwijderen.

Maar belangrijker:
mensen die geen
nazi's waren, keken
belangstellend en
geamuseerd toe.

Nazi's die lijsten bijhielden van joodse bezittingen stalen zoveel ze konden. Belangrijker nog: niet-nazi's deden daaraan mee. Zoals de politieke denker Hannah Arendt zich herinnerde: 'Toen Duitse troepen het land binnenvielen en niet-joodse burens joodse huizen begonnen te plunderen, begonnen Oostenrijkse joden zelfmoord te plegen.'

De klakkeloze gehoorzaamheid van de Oostenrijkers in maart 1938 leerde de nazitop hoever ze konden gaan. In augustus van dat jaar richtte Adolf Eichmann het Centraal Bureau voor Joodse Emigratie in Wenen op. In november 1938 zetten Duitse nazi's, naar Oostenrijks voorbeeld, een landelijke pogrom op touw die bekend zou worden als de Kristallnacht.

Toen Duitsland in 1941 de Sovjet-Unie binnenviel, bedacht de SS op eigen initiatief methoden voor massamoorden, zonder specifiek bevel daartoe.

Ze voelden aan wat hun superieuren wilden en lieten zien wat er allemaal mogelijk was.

Dat bleek veel meer
te zijn dan Hitler had verwacht.

In de eerste fase betekent klakkeloze gehoorzaamheid dat mensen zich instinctief en zonder na te denken aanpassen aan een nieuwe situatie. Doen alleen Duitsers dat?

Stanley Milgram, psycholoog aan Yale University, dacht na over de nazigruwelen en wilde aantonen dat er een bepaald type autoriteit-gevoelige persoonlijkheid bestaat, wat kon verklaren waarom Duitsers zich zo hadden gedragen. Hij bedacht een experiment om zijn stelling te bewijzen, maar kreeg geen toestemming om dat in Duitsland uit te voeren. Daarom deed hij het in 1961 in een gebouw van Yale University, rond de tijd dat Adolf Eichmann in Jeruzalem terechtstond voor zijn aandeel in de Jodenvervolgning.

Milgram vertelde zijn proefpersonen (zowel studenten als inwoners van New Haven) dat ze deelnemers

aan een experiment over leerprocessen stroomstoten moesten toedienen.

In werkelijkheid speelden de mensen die achter glas aan de draden vastzaten Milgrams spelletje mee en deden ze alleen maar alsof ze schokken kregen.

Toen de proefpersonen de zogenaamde deelnemers stroomstoten gaven, bood dat een gruwelijke aanblik. Mensen tegen wie ze niets hadden, leken vreselijk te lijden – ze bonkten op het glas en klaagden over pijn op de borst. Niettemin volgden de meeste proefpersonen Milgrams instructies op en bleven steeds zwaardere (vermeende) schokken toedienen totdat de slachtoffers leken te sterven. Zelfs degenen die niet zover gingen om hun medemensen (schijnbaar) te doden, verlieten het pand zonder te informeren naar de gezondheid van de andere deelnemers.

Milgram begreep dat mensen zeer ontvankelijk zijn voor nieuwe regels in een nieuwe situatie. Verrassend genoeg zijn ze bereid anderen pijn te doen of te doden omwille van een nieuw doel, als nieuwe

machthebbers ze die opdracht geven. 'Ik zag zoveel gehoorzaamheid,' zei Milgram later, 'dat ik het niet echt nodig vond dit experiment in Duitsland te herhalen.'

2.

Verdedig maatschappelijke instellingen

Maatschappelijke instellingen vormen voor ons de waarborg voor een fatsoenlijk leven. Ze hebben onze hulp ook nodig. Spreek niet van 'onze maatschappelijke instellingen' als je er niets voor doet wat ze ook een beetje van jou maakt. Deze instellingen beschermen zichzelf niet. Ze vallen als dominosteentjes om als ze niet van begin af aan worden verdedigd. Kies dus een instituut dat jou aan het hart gaat – een rechtbank, een krant, een wet, een vakbond – en sta er pal voor.

We denken meestal dat maatschappelijke instellingen zich automatisch zullen handhaven, zelfs als ze rechtstreeks worden aangevallen.

Dat was de vergissing die sommige Duitse joden maakten nadat Hitler en de nazi's een regering hadden gevormd.

Op 2 februari 1933 plaatste een gezaghebbende krant voor Duitse joden bijvoorbeeld een commentaar waarin ze dit misplaatste vertrouwen uitspraken:

'Wij onderschrijven

de mening niet
dat meneer Hitler

en zijn vrienden,

nu ze eindelijk de macht

hebben die ze al zo lang

wensten, de voorstellen

zullen uitvoeren die circuleren

in [nazikranten]; ze zullen

Duitse joden niet plotseling

hun grondrechten onthouden,

ze opsluiten in getto's of

ze onderwerpen aan de

jaloerse en moordzuchtige

impulsen van de massa.

Dat kunnen

ze niet doen,

omdat een aantal

cruciale factoren de

macht intoomt [...]

en ze willen die weg

duidelijk niet bewandelen.

Als je als een Europese

grootmacht optreedt,

neigt de hele sfeer naar

ethische bespiegelingen

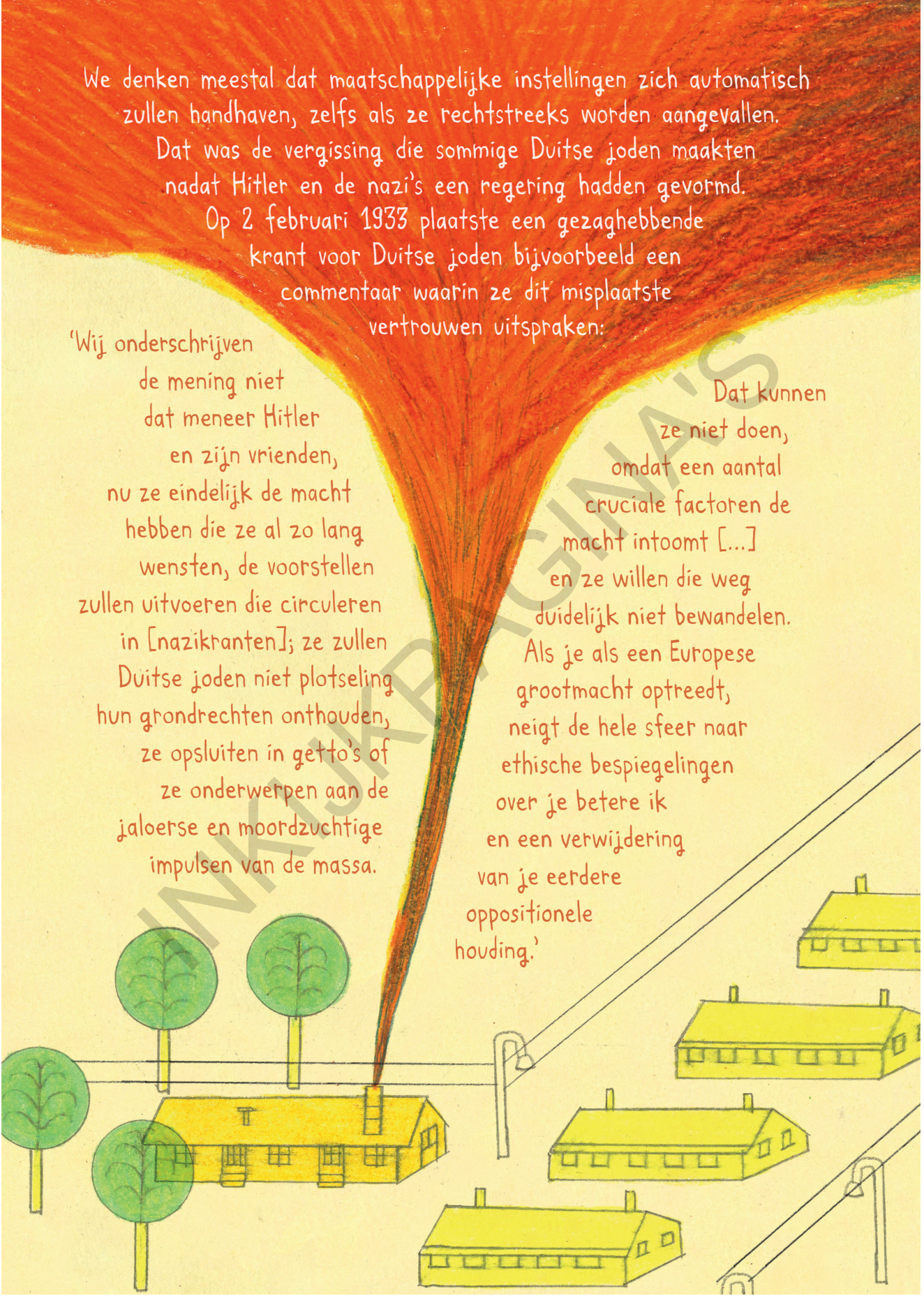
over je betere ik

en een verwijdering

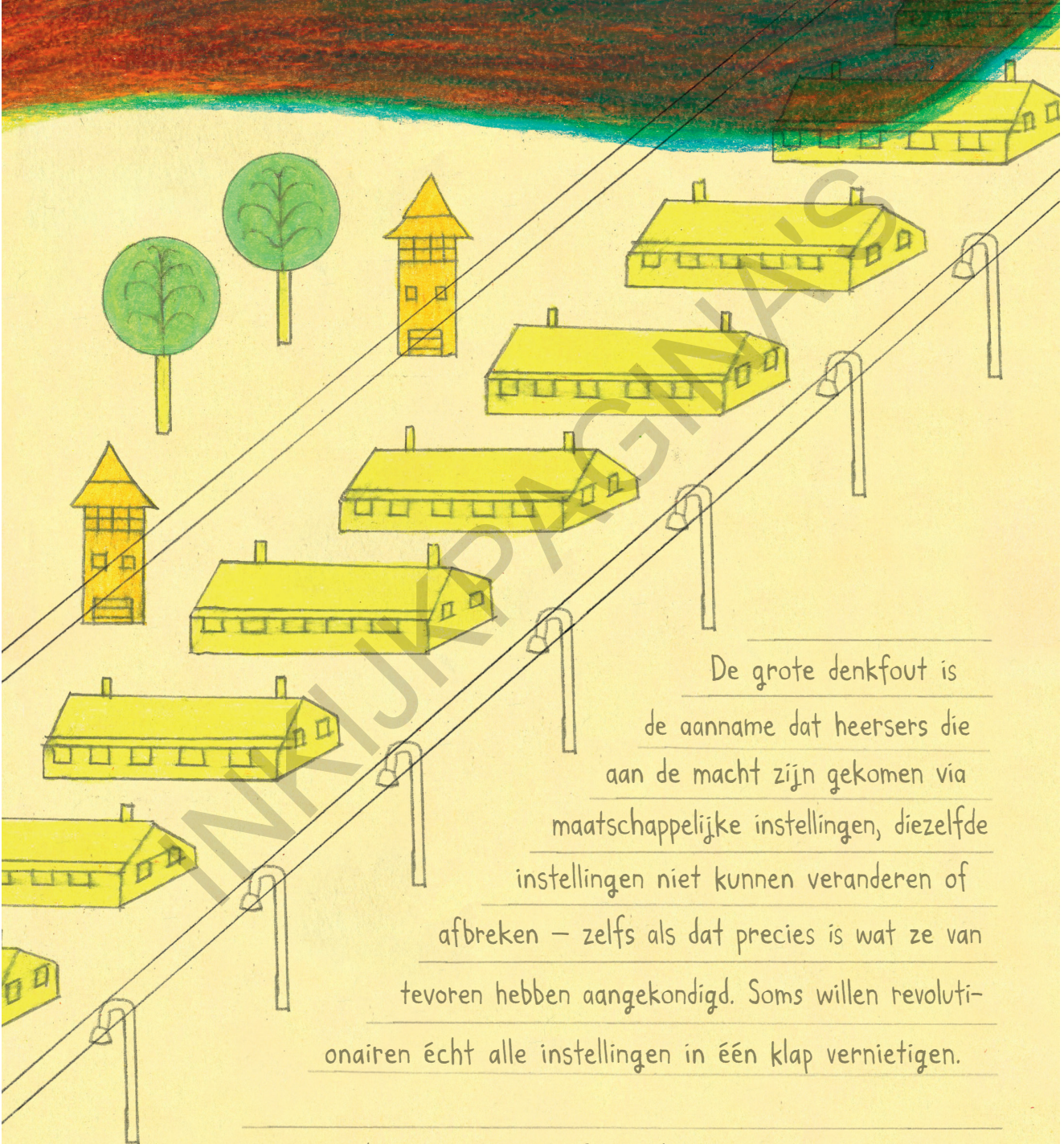
van je eerdere

oppositieële

houding.'

Zo dachten veel verstandige mensen er in 1933 over,
zoals veel verstandige mensen het nu ook inschatten.

De grote denkfout is
de aanname dat heersers die
aan de macht zijn gekomen via
maatschappelijke instellingen, diezelfde
instellingen niet kunnen veranderen of
afbreken – zelfs als dat precies is wat ze van
tevorens hebben aangekondigd. Soms willen revoluti-
onairen écht alle instellingen in één klap vernietigen.

Dat was de aanpak van de Russische bolsjewieken.

Soms worden instellingen ontdaan van hun vitaliteit en hun functie, en teruggebracht tot een schim van wat ze ooit waren, zodat ze de nieuwe orde ondersteunen in plaats van zich ertegen te verzetten.

In nog geen jaar tijd hadden de nazi's hun macht geconsolideerd. Eind 1933 was Duitsland een eenpartijstaat geworden waarin alle grote instellingen aan betekenis hadden ingeboet. In november van dat jaar hielden de Duitse autoriteiten parlementsverkiezingen (zonder oppositie) en een referendum (over een onderwerp waarop het 'juiste' antwoord bekend was) om hun nieuwe orde te bekrachtigen. Sommige Duitse joden stemden zoals de nazileiders wilden, in de hoop dat ze het nieuwe systeem aan zich konden binden met dit gebaar van loyaliteit.

Dat bleek ijdele hoop.